

Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi

The Journal of International Social Research

Cilt: 9 Sayı: 43 Volume: 9 Issue: 43

Nisan 2016 April 2016

www.sosyalarastirmalar.com Issn: 1307-9581

AHMED ZİYAÜDDİN GÜMÜŞHANEVİ (1813/1893)'DE RUH- NEFİS MÜCÂHEDESİ
THE SOUL - SELF JIHAD IN AHMED ZİYAÜDDİN GÜMÜŞHANEVİ*

Bekir KÖLE**

Öz

Tasavvufî anlayışa göre ruh, iyiliğin; nefis de kötülüğün kaynağıdır. Melek, kalbe takva aşılarken; şeytan ise nefse fenalık aşilar ve kalbin organlara devamlı olarak kötülük yaptırmasını ister. Ahmed Ziyaüddin Gümüşhanevî'ye göre nefisle sürekli bir mücâhede içerisinde olan ruh, madde ile çeşitli şekillerde perdelenmiştir. Bu perdelerden her biri açıldıkça, ruha asıl âleminden bir pencere açılmış olur. Bu pencerelerden sızan nur ile de ruh aydınlanmaya ve şeffaflaşmaya başlar. Engelleyici perdelerin bütünüyle aralanması halinde ruh, baştanbaşa nur kesilir. Bundan dolayı bu makalede Gümüşhanevî'ye göre ruh ve nefsin mahiyeti, nefis mücâhedesinde nefsi tanımının önemi ile nefse galip gelme yol ve metotları üzerinde durulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Nefis, Ruh, Mücâhede, Gümüşhanevî.

Abstract

According to Sufi understanding the soul is the source of good and the self is the source of evil. When the angels inspire taqwa into the heart, the devils inspire evilness and the devils want the heart to misdo continually. According to Ahmed Ziyaüddin Gümüşhanevî the soul which is in a constant struggle with self is curtailed (concealed) in various forms of substance. When one of these curtain is opened, a window is opened to the soul from its real universe. The soul starts to enlightenment and transparency with the light seeping through this window. When all the curtains are opened the soul becomes divine light from the ground up. Therefore we have focused on the nature of soul and self, and the importance of recognizing self in the struggle against self with the ways and methods of the soul win against self according to Gümüşhanevî in this notification.

Keywords: Self, Soul, Jihad, Gümüşhanevî.

Giriş

Son dönem Osmanlı âlim ve mutasavvıflarından Ahmed Ziyaüddin Gümüşhanevî'nin ruh ve nefis hakkındaki düşüncelerine geçmeden önce, genel hatlarıyla ilmî ve tasavvufî kişiliğine değinmek yararlı olacaktır.

Gümüşhanevî, 1813 yılında, Gümüşhane'nin Emirler mahallesinden doğdu. Tam adı Ahmed b. Mustafa b. Abdurrahman'dır. 1822'de ailesinin ticaret yapmak için gittiği Trabzon'da Şeyh Osman Efendi ve Şeyh Halid es-Saîdî gibi âlimlerden sarf, nahiv ve fıkıh dersleri aldı. 1831'den sonraki bir tarihte amcasıyla birlikte ticari amaçla İstanbul'a gitti ve bir daha Trabzon'a dönmedi. Beyazıt Medresesi'nde dinî ilimleri tahsil ederken adı tespit edilemeyen bir şeyhe intisap etti. Bu şeyhin ölümünden sonra tahsilini Mahmud Paşa Medresesi'nde devam ettirdi. Sultan Abdülmecid'in hocası Hafız Mehmed Emin Efendi ile II. Mahmud'un hocası Abdurrahman Harpûti gibi devrin önde gelen âlimlerine öğrenci oldu (Gündüz, 1984: 11-16; Gündüz, 1996: XIII, 276). Mahmud Paşa Medresesi'nde iken, derslerde gösterdiği başarıdan dolayı, hocaları tarafından ara sıra arkadaşlarına ders vermesine izin verilirdi. İcazetini aldıktan sonra Beyazıt Medresesi'nde müderrisliğe başladı ve zamanla ders halkası genişledi. Zahirî ilimlerde icazet verecek derecede ilerleyen Gümüşhanevî, zamanın önde gelen müellifleri arasında yer aldı (Gündüz, 1984: 17-18).

Gümüşhanevî'nin küçüklüğünden beri, içinde yetiştiği manevî atmosferin de etkisiyle kâmil bir mürid ve şeyh arayışı içerisinde olduğu görülmektedir (Gündüz, 1984: 18). O, bu husustaki arayışının bir sonucu olarak, 1845 yılında Üsküdar Alaca Minare Tekkesi'nde Halidî tarikatını yaymaya çalışan Şeyh Abdülfettah el-Ukarî ile tanıştı. Gümüşhanevî, Ukarî'ye intisap etmek istediye de o, bu teklifi kabul etmedi. Ukarî, bu davranışının gerekçesi olarak, Gümüşhanevî'yi irşad etmeye İstanbul'a gelecek başka bir şeyhin yetkili olduğunu söyledi ve ondan dostluklarının sohbet ve samimiyet sınırları içinde devam etmesini istedi. Gümüşhanevî, daha sonra, Alaca Minare Tekkesi'nde Trablusşam müftüsü diye meşhur olan başka bir Halidî şeyhi Ahmed el-Ervadî'ye intisap etti. 1848 yılında bu şeyhten hilafetini alan Gümüşhanevî, Nakşibendiyye ve Şazeliyye'nin usul ve adabı çerçevesinde yoğunlaşan bir irşad faaliyeti sürdürdü (Gündüz, 1984: 31-34; Gündüz, 1996: XIII, 276). Aralarında Kastamonulu Hasan Hilmi, Safranbolulu İsmail

* Bu makale, 03-05 Ekim 2013 tarihlerinde düzenlenen "I. Uluslararası Ahmed Ziyaüddin Gümüşhanevî Sempozyumu"nda sunulan tebliğin gözden geçirilmiş ve geliştirilmiş halidir.

** Yrd. Doç. Dr., Iğdır Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, Tasavvuf Anabilim Dalı, bekrkole@hotmail.com.

Necati, Dağıstanlı Ömer Ziyaeddin, Tekirdağlı Mustafa Feyzi, Lüleburgazlı Mehmed Eşref Efendi gibi huzur dersi muhatap ve mukarrirliğine kadar yükselmiş âlimlerin de bulunduğu 116 kişiye hilafet vererek, Nakşibendiyye tarikatının Halidî kolunun yayılmasında önemli bir rol oynadı. Gümüşhanevî, 13 Mayıs 1893'te vefat etti ve Süleymaniye Camii haziresine defnedildi (Gündüz, 1996: XIII, 276).

Gümüşhanevî, bütün eserlerini 1848- 1875 yılları arasında telif etti. (Gündüz, 1984: 18). Başta tasavvuf olmak üzere, hadis, ahlâk, fıkıh ve akâid gibi çeşitli İslamî ilimlerde eserler kaleme aldı. Bunlardan tasavvuf alanında yazdığı eserler şöyledir: 1. Câmî'ü'l-usûl, 2. Rûhu'l-ârifin, 3. Mecnû'atü'l-ahzâb, 4. Kitâbü'l-ârifin fî esrâr-ı esmâ'î'l-erba'în, 5. Mektûb. Gümüşhanevî, bu eserlerden özellikle Câmî'ü'l-usûl ve Rûhu'l-ârifin'de Nakşibendî tarikatı ile diğer tarikatlardaki seyr u sülûk usulü ve adabı konusunda önemli bilgiler vermektedir. Ayrıca çok sayıda tasavvufî hâl, makam ve kavramları, geçmiş kaynaklardan derleyerek sistematik bir şekilde ele almaktadır (Gündüz, 1984: 87-96). Gümüşhanevî'nin bu tasavvufî eserlerinde hassasiyetle üzerinde durduğu konulardan bir kısmı da; ruh ile nefsin mahiyeti, aralarındaki ezeli mücadele ve nefisle mücâhede noktasında ihtiyaç duyulan yöntemlerdir. Şimdi bunlardan öncelikle, onun ruh ve nefsin mahiyeti hususundaki görüşlerine geçebiliriz.

1. Ruh ve Nefsin Mahiyeti

Lügatte ruh, insanın kendisiyle yaşadığı şey, bedenın hayat bulduğu can, nefis, sevinç ve emir anlamlarına gelmektedir. Aynı zamanda Kur'ân, Hz. Cibril ve Hz. İsa'yı ifade etmek üzere de kullanılmıştır (el-Ferâhidî, 2003: II, 160; İbn Manzur, t.y.: III, 1768- 1769; Fîruzâbâdî, 2008: 679). Lügatte anlam çerçevesi oldukça geniş olan nefis ise ruh, kan, cesed, göz, azamet, izzet ve hakikat gibi manalar taşımaktadır (Zebidî, 1976: XVI, 564; Cevherî, 1984: III, 984; İbn Manzur, t.y.: VI, 4500- 4501).

Tasavvufî manada ruh ve nefis kavramları, bireyin manevî gelişim sürecinde oldukça önemli bir yere sahiptir. Zira kâmil bir insan olmada ve Allah'a vuslatta, nefis ile mücadele içerisinde olan ruhun galibiyeti ve terakkisi gereklidir. Böyle bir terakkinin sağlanması için de hem ruhun hem de onun aslı safiyetine kavuşmasına engel olan nefsin mahiyetinin tanınmasına ihtiyaç vardır.

Gümüşhanevî'ye göre hakikat ehli, nefis, ruh ve kalbi aynı manalarda kullanmıştır (Gümüşhanevî, 2007: 456). Söz konusu kavramlardan ruh, âlimlerin üzerinde ihtilaf ettiği bir konudur. Ruh, kimileri hayat veya ilahî hayatın bir tecellisi olarak tarif ederken; kimileri de onun, beden kalıbına emanet edilmiş latif bir ayn olduğunu ifade etmişlerdir. Ayrıca bütün tanımlamalara rağmen ruhun, hakikatine tam muttali olunmayan bir cevher oluşuna da vurgu yapmışlardır (Kuşeyrî, 1989: 175).

Nefis, buhar cinsinden latif bir cevher olup, hayat, his, hareket ve irade gücünü yüklenmiştir. Felsefeciler ona hayvanî ruh demişlerdir. İnsan, ruh ile bedenden meydana gelmiştir. Beden, nefsin isteklerini karşılarken; ruh ise kalbden aldığı nur ile yücelir. İnsan, bu iki varlığın tesiri altındadır. Bu hususla ilgili Gümüşhanevî, İbn-i Abbas'a ait olduğunu söylediği şu rivayeti aktarır: *"İnsanoğlunun cisminde ruh ve nefis vardır. Nefis ile ruh arasında güneş ışınları gibi parıltılar vardır. Nefis, akıl ve düşüncedir. Ruh ise duygu ve canlılıktır. Uykuda ruh değil nefis alınır. Ölümde ise hem ruh hem de nefis birlikte alınır. Fakat insan her saat ve saniyede ilahî tecelliler karşısında ölüm ve hayat derecelerine mazhar olmaktadır."* Buna göre nefis, bedende varlığını farklı şekillerde gösteren bir cevherdir. Örneğin; ölüm anında nefsin ışığı, bedenın hem dışından hem de içinden kesilir. Uyku halinde ise dışından kesilirse de bedenın içinden kesilmez. Bu nedenle ölüm ve uykunun ayrı şeyler olduğu anlaşılır. Kısaca ölüm, tümüyle kesilme iken; uyku ise eksik bir kesilmedir (Gümüşhanevî, 2007: 304; Gümüşhanevî, 2005: 420).

Gümüşhanevî'ye göre ruh, hayvanî, insanî ve en yüce ruh (ruh-ı a'zam) olmak üzere üçe ayrılır (Gümüşhanevî, 2007: 414-415). Filozofların '*nefs-i nâtika/ konuşan nefis*' olarak da tarif ettiği insanî ruh, hayvanî ruhun üzerine bindirilmiş idraki ve bilgisi olan, emir âleminden inmiş bir latifedir. Hak ehline göre, nuranî bir cevher ve ruhanî bir hakikat olan bu latifenin künhünü anlatmakta akıl aciz kalmıştır. İnsanî ruh, zatı itibarıyla âlimdir. Mücerret şeyleri idrak eder. Rabbini ve sıfatlarını müşahede eder. Zira Allah ona zatı, sıfatı ve esması ile tecelli etmiştir. Ancak ne var ki; cismanî beden, onu gölgelendirmekte ve bulandırmaktadır. Cismanî bedendeki muhtelif kuvvetler ve çeşitli hisler onu Allah'ın zatını bilmekten alıkoymakta ve Rabbinin müşâhedesinden kör etmektedir. Eğer insanda bu his ve kuvvetlere ilgi olmasaydı, Allah'ı zat ile bilir, melekût âleminin ahvalini idrak eder ve Rabbini müşâhede ederdi. Hayvanî ruh da latif bir cisim olup, çıkış yeri cismanî kalb boşluğudur. Atar damarlar vasıtasıyla bedenın diğer kısımlarına dağılır. En yüce ruh ise İlahî zatın rububiyet bakımından mazharı olan insanî ruhtur. Bunun çevresinde kimse bulunamaz, vuslatına kimse ulaşamaz, ne olduğunu da yalnız Allah bilir. O, ilk akıl ve Muhammedî hakikattir. Allah'ın kendi sureti üzere yarattığı ilk vücuddur. En büyük halifedir ve nuranî bir cevherdir. Cevherlik bakımından nefis olarak isimlendirilirken; nuraniyet bakımından ilk akıl olarak isimlendirilir (Kâşânî, 2004: 274; Gümüşhanevî, 2007: 414-415, 460-461). Bireyin kemal sahibi olması, insanî ruh da denilen insanî nefsinin hayvanî nefisine galip olmasına bağlıdır (Gündüz, 2013: 202).

Gümüşhanevî, bir başka açıdan daha ruhları hiyerarşik bir tasnife tabi tutmuştur. Buna göre, ruhlar üç kısımdır:

1. Allah düşmanlarının ruhları: Cehennemde azap içinde olan ruhlardır.
2. Velilerin ruhları: Cennet içinde zevk ve sefa etmektedirler.
3. Peygamberlerin ruhları: İkrâmı sonsuz olan Allah'ın yanında bulunmaktadırlar (Gümüşhanevî, 2005: 262).

Gümüşhanevî, ruh konusunda olduğu gibi nefsi de çeşitli hiyerarşik sınıflandırmalara ayırmıştır. Örneğin Şazelî'den naklettiği şekilde üç çeşit nefsin olduğunu söyler. Bunlar:

1. Hür olduğu için satılması mümkün olmayan nefis.
2. Köle olduğu için satılık olan nefis.
3. Keyfiliğinden dolayı satılamayan nefis.

Hür olduğu için satılması mümkün olmayan nefisler, peygamberlerin nefisleridir. Köle olduğu için istenildiği zaman pazara çıkarılıp satılan nefisler ise müminlerin nefisleridir. Keyfiliğinden dolayı kendisinden vazgeçilmeyen nefisler de kâfirlerin nefsidir (Gümüşhanevî, 2005: 161).

Gümüşhanevî'ye göre nefis, bir başka açıdan yine üç kısımda mütalaa edilebilir.

1. Avâmın nefsi: Emredici kötülüğü olan nefistir.
2. Hâs insanların nefsi: Huzursuzluk veren nefistir.
3. Hâsın hâsı insanların nefsi: İçi rahat olan nefistir. Yani Allah'a olan inancını her türlü pürüzden kurtaran nefistir (Gümüşhanevî, 2005: 262).

Gümüşhanevî'ye göre ruh, bedene konmuş bir latife olup güzel huyların merkezi olduğu gibi; nefis de beden kalıbına konmuş bir latife olup kötü huyların yeridir. Nefis ve ruhun örneği, latif cisimlerden melek ve şeytana benzer. Bu sebepten ruh, nefisten şerefli (Gümüşhanevî, 2007: 456). Nefis, kötülüğe meyyal yapısı içerisinde, çirkin arzuları, murdar istekleri ve yol kesici temayülleri ile ruhun asıl âlemine yükseliş yollarını tıkayan ve karartan latifenin adıdır (Gündüz, 2013: 201-202). Nefsin şerrin kaynağı ve kötülüğün temeli olması hususundaki düşüncelerine baktığımızda Gümüşhanevî'nin, tasavvufî gelenek içerisinde yer aldığı söylenebilir. Zira tasavvuf ilminde de, nefis sözüyle çoğunlukla, kulun kötü vasıfları ile yerilen fiilleri ve ahlâkı kastedilir (Kuşeyrî, 1989: 174; Hucvirî, 2010: 259; Gazalî, t.y.: VIII, 1345; Gümüşhanevî, 2007: 456). Ayrıca nefsin şerre neden olan tüm hazlarını terk etmeyi, yollarının önemli esaslarından birisi olarak kabul eden sûfilere göre; nefse muhalefet etmek, bütün ibadetlerin başı ve tüm mücâhedelerin kemâlidir. Bunun dışında Hakk'a giden başka bir yol yoktur. Bundan dolayı nefse uymak, kul için helak olmaktır; kurtuluş ise ona muhalefet etmekten geçmektedir (Hucvirî, 2010: 100, 260).

Kur'ân'da, nefsin kötülüğü emredici yönü üzerinde durulmuştur (12. Yusuf: 53). Nefse muhalefet için çabalayanlar övülürken (79. Nâziât: 40-41); nefsin hevâsına uyanlar kınanmıştır (2. Bakara: 87). Nefsini arındırmanın kurtulduğu müjdelenirken; onu kötülöklere gömüp kirleten kimsenin de ziyana uğradığı uyarısı yapılmıştır (91. Şems: 9-10).

Hadislerde ise gerçek mücâhid, Allah yolunda nefsiyle mücâhede eden kişi olarak tarif edilirken (Ahmed b. Hanbel, 1998: VI, 1795; Tirmizî, t.y.: Cihâd, 2; Gümüşhanevî, 2007: 296-297); böyle bir mücâhede de, meşakkatli oluşundan dolayı gazâdan üstün tutulmuş ve en büyük cihâd (Münâvî, 1972, IV, 511) olarak nitelendirilmiştir. Bundan dolayı güzel ahlâka ulaşmada ve gerçek imanı elde etmede, mücâhede ile nefsin arınmasının ve ruhun nefse hâkimiyetinin çok büyük bir önemi vardır.

2. Ruh ve Nefis Mücâhedes

Tasavvufta cihad ve mücâhede denilince genellikle kötülüğü emreden nefse (12. Yusuf: 53) ve şeytana karşı verilmesi gereken savaş; mücahid ve müctehid denilince de böyle bir savaş yürüten sâlik/ Hak yolcusu anlaşılır. İnsanın en azılı düşmanı nefsi olduğuna göre ona karşı açılan savaşın da en büyük savaş olması gerekir (Uludağ, 2006: XXXI, 440). Nefis ile cihad; onun kötülüğü emreden karakter ve yaratılışıyla amansız bir şekilde savaşmak ve vuslata mani olucu direnişini kırmak suretiyle, ruhun emri altına alınması demektir (Gündüz, 2013: 252). Tarikat imamları Hak yolcularının ilk işini, nefsi mahvetmek ve riyazet olarak tespit etmişlerdir. Ayrıca nefsin arzularına muhalefet etmeyi, hevasını kırmayı ve hilelerinden sakınmayı emretmiş; nefis muhasebesini zorunlu kılmışlardır. Zira nefis, başıboş bırakılırsa kişiyi tahakkümü altına alır (Gümüşhanevî, 2007: 304).

Nefis, başkaldırıkça onu hemen etkisiz hale getirmek gerekir. Aksi takdirde bir ejderha olur ve ruhu ısırap öldürebilir. Ancak bunu yapmak kolay olmadığı gibi, bu zayıfların yapabileceği bir iş de değildir. Bu, yakîn nuruyla kuvvetlenmiş, şüpheden ve yalandan kurtulmuş olanların işidir (Aşkar, 1998: 313-314).

Gümüşhanevî'ye göre, nefsin hevasına uygun hareket etmek, şeytana itaat demektir. O halde, nefsin hevasına mücâhede ile muhalefet etmek gerekir (Gümüşhanevî, 2007: 302). Mücâhede, bazılarının göre nefse muhalefet; bazılarının göre de nefsi alıştığı şeylerden engellemektir (Gümüşhanevî, 2007: 296). Nefse muhalif olmak ve isteklerini engellemek ise farz-ı ayn olup büyük cihad ve yüce bir iştir. Çünkü nefse muhalefet ve lezzetlerinden uzak kalmak, kulluğun başıdır. Ayrıca nefsin heva ve arzuları, kul ile Rab arasındaki en büyük perdedir. Kime nefis arzularının yolu açılırsa, onun Allah'a ünsiyeti kaybolur. Kim de nefisinden razı olursa, nefsi onu helak eder. Akıllı insan, nefisinden razı olmaz. Yusuf (a.s.) "Doğrusu, ben nefsimi temize

çıkarmam. Çünkü Rabbimin merhamet edip korudukları hariç, nefis daima fenalığı ister, kötülüğe sevk eder." (12. Yusuf: 53) demiştir. Nefsin arzularına karşı durmakla ilgili olarak Serî es-Sakatî: "Nefsim benden 30 veya 40 sene bir cevizi pekmeze batırmamı istedi. Ona itaat etmedim." demiştir (Attar, 1984: 364; Gümüşhanevî, 2007: 302). Dolayısıyla sûfiler, nefsin kontrolünü ele almak için onun isteklerine karşı durmaya çalışmışlardır.

Mücâhede edenleri iki kısma ayıran Gümüşhanevî'ye göre; avâmın mücâhedesini, amellerin şeriata uygun olması; hâsların mücâhedesini ise hallerin temizlenmesidir. Ayrıca Allah yolunda mücâhede, Allah'a ulaşmanın en büyük sebeplerindendir (Gümüşhanevî, 2007: 296).

Gümüşhanevî, seyr u sülûkun başlangıcında tevbeden sonra mücâhedenin gerekli olduğunu ifade eder. Ayrıca Ebu Osman Mağribî'nin, "Bir kimse kendisinde mücâhede olmaksızın, bu yolun kapılarından bir kapı açılacağını veya ona bir şey keşfolacağını sanırsa o, aldanmıştır." sözünü naklederek, tasavvufta nefis mücâhedesini olmadan, manevî mertebeleri kat etmenin mümkün olmadığını vurgular (Gümüşhanevî, 2007: 296-297).

Ruh ve nefis ikilisi, kalb arenasında vücuda hâkimiyet hususunda sürekli bir mücadele içerisinde. Bu mücadelede, Hak yolcusunun kalbine her iki taraftan da gelen ve yönlendirici etkiye sahip bir kısım doğuş ve alışlar vardır. Olumsuz taraftan gelen doğuş ve alışlar nefis veya şeytan kaynaklıdır. Nefis vasıtasıyla kalbe gelen doğuşlar, Hak yolcusunu zevk ve sefahate, yalan ve hileye, şehvet ve kötü ahlaka çağırırken; şeytanî olarak kalbe gelen doğuş ve alışlar, isyana teşvik eder, fukaralıktan korkutur, edep dışı hareketlere meylettirir, küfür ve küfre vasıta olan şeylerin içine daldırır. Gümüşhanevî, nefsin hevacisi/kuruntuları ile şeytanın vesveselerinin farklı olduğunu, Cüneyd-i Bağdadî'den bir nakille ifade eder. Buna göre nefis, Hak yolcusunda herhangi bir şeye ulaşmak istediği zaman o şeyin üzerinde ısrarla durur. Aradan uzun bir zaman geçse bile onu unutmaz. Maksudına erişinceye kadar vazgeçmez. Ancak Hak yolcusu, onun bu sinsi bekleyişini anlayıp da onunla mücadeleye girişirse bir müddet nefsin zevkini o noktada öldürmüş olur. Şeytanın vesvesesine gelince o, vesvese ile kötü şeyleri yapmaya insanı teşvik eder. Hak yolcusu bunu yapmadığı takdirde, şeytan onun içine başka bir kötülük havale eder ve önceden teşvik edip de kandıramadığı kötülük üzerinde durmaz. Dolayısıyla nefis, bir kötülüğün üzerinde ısrarla dururken; şeytan, üzerinde durmadan çeşitli kötülükleri kalbe gönderip durur. Birisi olmazsa diğeriyle onu kandırmaya ve doğru yoldan saptırmaya çalışır (Gümüşhanevî, 2005: 144).

3. Nefis Mücâhedesinin Yöntemleri

Gümüşhanevî'ye göre Hakk'a ulaşmayı hedefleyen tasavvuf yolunda, kişiye özel mücâhede yöntemleri vardır. Hak yolcusunun kuvvet ve zayıflığına göre, bu mücâhedenin şekli değişebilir. Ayrıca mücâhede, zaman ve hale göre hangisinin daha zor olacağı da tayin edilmelidir. Örneğin, mal-mülk sahibi olanlar için oruç ve namazla mücâhede etmek, sadaka ve köle azadından daha zordur. Fakir ve hırslı bir kimse için durum tam tersidir. Bazı ilim ve fazilet ehli olanlarda ise çekilmeyi, üstünlük göstermeyi, meclislerde tek olmayı ve öne çıkmayı terk etmek, oruç, namaz ve ders okumaktan daha zordur. Yazın oruçla cihad, kış günü oruç tutmaktan daha şiddetlidir. Gece namazında ise durum tersinedir. Sonuç olarak; Hak yolcuları için mücâhedenin cinsi, onların nefislerinin seçimine bırakılamaz. Şeyhleri onlar için en uygun metodu seçerek manevî gelişimlerini sağlar. Aksi halde şeyhin seçimi onlara bırakması oldukça riskli bir davranıştır (Gümüşhanevî, 2007: 297).

Gümüşhanevî, rivayet ettiği bir sözde, nefis ile cihada dair şu yöntemleri tavsiye etmektedir: "Eğer nefisle cihad etmek istiyorsan, her hareketinde ona ilimle hükmet, her hatasında onu (Allah) korkusuyla uyar. Nerede olursan ol Allah Teâlâ'nın kudretine (hükümüne) onu hapset. Her gafletinde onu Allah'a şikâyet et. O öyle bir nefistir ki, 'O lütfetmeseydi biz buna güç yetiremezdik.' (43. Zuhruf: 13) buyurulmuştur." (Gümüşhanevî, 2007: 64-65). Bundan dolayı her ne kadar farklı yöntemlerle nefis kontrol altına alınmaya gayret edilse de, Allah'ın devamlı yardımı ve desteği olmadan bu başarılamaz.

Nefis mücâhedesinde göz önünde tutulması gereken bir husus daha vardır ki; o da, nefsin, öldürülemez oluşudur. Nefis, tamamen ve sürekli olarak işlevsiz hale getirilemezse de dizginlenerek kontrolü ruhun emrine verilebilir. Bu ise nefsi, tahrik edici özelliğiyle sınırsız istekleri körükleyen besinlerden uzak tutmak suretiyle ve bedendeki müessir gücünü zayıflatarak, onu ruhun hâkimiyetine vermekle gerçekleşir. Nefsin dizginlerini kontrol altında tutmak, hiçbir zahmet ve zorluğa aldırmadan daimi bir gayret ister. Ancak bu uğraşma ve didinme ile vuslata yol bulunabilir. Nefsanî tarikatlar, bu yöntemle, nefsin geçici ve aldatıcı arzuları ile mücadeleye ağırlık vererek hedeflerine ulaşmaya çalışırlar (Gündüz, 2013: 208). Nefsin iyilik ve güzelliklere karşı direniş gücünü kırmak ve ruhun saltanatında hareketlerine yön vermek demek olan nefsanî tarikatlarda nefis yedi perdeli olarak tavsif edilmiştir (etvar-ı seb'a). Nefsin bu tavırlarından her biri, birer ilahî isimle terbiye edilerek, o isimlerin manasına tabi ve esrarına muttali olmaya alıştırılır (Gündüz, 2013: 203, 208-209). Ruhânî tarikatlarda ise Hak yolcusu, vuslata ruh yolundan götürülür. Bu yolda çileli mücâhede ve mücadele yoktur. Nefse bakılmadan ruhun tasfiyesi ve takviyesi ile asliyetindeki berraklığa kavuşması cihetine gidilir. Ruh saflaştırılıp öz benliğine dönünce, nefis bütün kötülüğü ve çirkin temayülleri ile gelip ruha teslim olur. Kötülüğü emredici karakterini yitirip, ruhun emrine râm olucu bir memuriyet kisvesine bürünür. Mücâhedesiz tasfiye de denen ruhanî yolun esası, ruhu,

nafile ibadetler, zikir, teslimiyet ve murakabe gibi asli gıdalarla besleyerek nefse karşı kuvvetlendirmek, bedendeki ruh-nefis dengesini, ruhun lehine, nefsin aleyhine çevirerek, ruhun nefse hâkimiyetini gerçekleştirmektir. Ruhun yükseliş yollarını tıkayan, nefsin aldatıcı hisleri ortadan kalkınca, o, kendi asıl âlemine doğru sızar ve perdeleri aralandığı nispette visale kavuşur (Gümüşhanevî, h.1285: 18; Gündüz, 2013: 184- 185).

Gümüşhanevî'ye göre; Hak yolcusunun ruhunu saflaştırması, nefsini temizlemesi, ruhunu istila eden hayvanî lezzetlerden, nefesine galip olan cismanî şehvetlerden ve zatındaki muhtelif kötülüklerden arınması kolay değildir. Bundan dolayı ciddi bir riyazat ve mücâhede sürecinden geçmesi gerekir. Ancak bu şekilde hareket eden Hak yolcusu, ruhuna ve nefesine sahip olur; zulmanî bütün kuvvetler ve cismanî hislerin hükmü altına girmekten kurtulur. Bunun yolu ise ancak, ruhu maddi meşguliyetlerden ayırmak, nefsi hayvanî şehvetlerle hareket etmekten alıkoymak, nefisteki tabiata ait kötü sıfatları defetmek ve nefsi dünyevî rezilliklerden korumakla mümkündür. Aksi takdirde bunlar, onu en aşağı dereceye çeker ve cehennemnin alt katlarına indirir (Gümüşhanevî, 2007: 305-306).

Nefsi terk ederek onu kırmak, onu aç ve susuz koyarak kendini kuvvetten düşürücü şekilde bir mücâhede yapmaktan daha sonuç alıcıdır. Her ne kadar mücâhede ile nefis kırılrsa da nefsi terk etmek daha faydalıdır (Gümüşhanevî, 2007: 457).

Hakk'ın düşmanlarından birisi olan nefsin silahı uyku; hapishanesi de uyanıklıktır. Bilhassa geceleri erken kalkmak ve seher vakti veliler sofrasında bulunmaktır. Hak yolcusu, gönlünü iyice artılabilmek ve Hakk'ın tecellilerine açık tutabilmek için bu hususlara dikkat etmelidir (Gümüşhanevî, 2006: 126).

Gümüşhanevî'ye göre nefsin arzularından kopmak, Allah'a yakınlık sebebi olduğu gibi; nefsin arzularına yol açmak da felaketlerin en önemli nedenlerindedir (Gümüşhanevî, 2007: 65). Dolayısıyla Hak yolcusu, kendisini ruhanî yönden uzaklaştıracak olan nefsin dört ana merkezi hususunda dikkatli olmalıdır. Bunlar:

1. Nefsin arzularına uymadaki şehvet merkezi,
2. İbadetlere muhalefet merkezi,
3. Rahata meyil merkezi,
4. Farzları yerine getirmede aciziyet merkezi (Gümüşhanevî, 2007: 64).

Nefsi tezkiye ve ruhu tasfiye yollarından birisi de zikirdir. Gümüşhanevî'ye göre, zikir ve mücadelelerle ruh, ilahî şimşeklerin inmesine ve nurların hatıralarının zuhuru hazırlanmış olur. Bu şekilde, göğüsteki şüpheler gider ve kalbe sekine ve doyumluluk gelir. Bu da Aziz ve Gafûr olan Allah'ın tecellisi ile gerçekleşir. Bundan dolayı Kur'ân'da "Bilesiniz ki, kalpler ancak Allah'ı anmakla huzur bulur." (13. Râ'd: 28) buyrulmuştur (Gümüşhanevî, 2007: 264).

Ruhun, bedenın kritik ve müstahkem noktalarındaki iniş ve yerleşme merkezleri, daimi zikir ile devamlı yıkanarak güçlenir ve beşeri tavrın getirdiği nısyan perdesi böylece yırtılmış olur. Ruh güçlenir, beden şeffaflaşır. Nefsin bulanık bataklığınan sıyrılarak saf hale gelmiş olur. Nefsin aldatıcı ve kötülüğü emredici dehlizlerinden, kısır isteklerinden ve ruhun kendi âlemine tırmanış yollarını tıkayan kör ve sağır vehimlerinden kurtulan ruh, zatî âlemi ile irtibat kurmaya sınırsız bir istek kazanmış olur (Gündüz, 2013: 200-201).

4. Nefis Mücâhedesinde Nefsi Tanımanın Önemi

Ehl-i tasavvuf tarafından çokça zikredilen ancak hadis ulemasının üzerinde tartıştığı "Nefsini bilen Rabbini bilir" (Zerkeşî, t.y.: 129; Sahavî, 1965: 419; Aliyyü'l-Kârî, t.y.: 351- 352; Aclûnî, t.y.: II, 262) rivayeti, nefsanî kusurları bilip gidermek suretiyle kemale ermeyi ve Allah'ın nurunu müşâhede etmeyi ifade eder. Yani kendi acizliğini kavrayan kulun, Allah'ın azamet ve yüceliğinin bilgisine ulaşmasıdır. Ayrıca kişi, nefsin tanıdıkça ondan sakınır. Sakındıkça nefsini gözetlemeye başlar. Gözetledikçe de onun, Rabbine itaatten kaçışını, yan çizişini, Yaratanın sevmediği şeylerle süslendiğini görür. Yine nefsin tanıdıkça ona karşı kızgınlığı; Allah'a ise sevgisi artar. Allah'a güvenir; nefsinden ise korkar ve ürperir (Muhasibî, t.y.: 327, 333).

Gümüşhanevî'ye göre nefsi bilmek, her insan için farz-ı ayndır. Zira Rabbi bilmek, nefsi bilmeye bağlıdır. Bu durumda nefsin bilmeyen de Rabbini bilmemiş olur. Rabbini bilmeyen ise Ona kul olamaz. Rabbe kulluk ise farz-ı ayndır (Gümüşhanevî, 2007: 306). Bir kimse canı bedende iken, nefsin bilmese, can bedenden ayrıldıktan sonra da bilmez. Aynı şekilde Rabbini de bilmez. Buna Allah şöyle işaret eder: "Kim bu dünyada körlük ettiyse ahirette de kördür..." (17. İsrâ: 72). Nefsi bilmek, aklı görüşlerle olmaz. Aslında bu bilgi, Allah'ın kulunun kalbine attığı nur ile olur. Allah da o nuru, şeriat ipine yapışan, yüce sünnetler, riyazat ve devamlı mücâhedeyle sarılıp dünyadan tamamen ayrılan ve cüz'î güçten kendini tecrid eden, nefsi aşağılık sıfatlardan temizleyip güzel ahlakla bezeyen bir kalbe verir (Gümüşhanevî, 2007: 307).

Gümüşhanevî'ye göre, kalb yönünden ruhun hakikatine teveccüh eden kimse, ruhunun hakikatinden haberdar olur ve nefsin tanıır. Böylece ruhunun nurları ve nefsindeki kemâlât gelişir. Bu anda

kendi hakikatini tanır. Nefsini tanması ile de Allah'ın marifetine yol bulur ve Onun ehadiyyet sırlarını müşahede ederek, bütün görünen şeylerde esmasının ve sıfatının sırlarını keşfeder. Dolayısıyla nefsinin nurlarını keşfeden Rabbinin nurlarını da tanır. Zira konuşan insan nefsi (nefs-i nâtika), yani insanî ruh, Rabbin huzurundaki her şey ile kuşatılmıştır. Bundan dolayı kalbinden ruhuna teveccüh eden kimsenin ruhunda, sırlardan rububiyet hazreti inkişaf eder. Bunu takiben o, Rabbinin gören kimsenin bilgisiyle bilmiş olur. Zira insanî ruhun hakikati, ilahî hazret için ayna gibidir (Gümüşhanevî, 2007: 232-233). Netice itibarıyla bu konumdaki ruh, nurlanarak özel ilahî tecellilere mazhar olur.

Sûfiler, nefsi aynaya benzettiği gibi su pınarına da benzetmiştir. Buna göre nefisteki marifet ve ilmi, su pınarındaki duruma teşbih etmişlerdir. Bundan dolayı nasıl ki pınarın suyu bazen derine indiği zaman, ancak kazmak suretiyle çıkartılabiliyorsa, nefisteki bir kısım derin ilmî hakikatlerin de elde edilmesi için mücâhede kazması ve riyazet küreği ile kazılarak açığa çıkartılması gerekir. Ancak nefisler, vehim ve sebeplerle uğraştığından bunlarla meşgul değildir (Gümüşhanevî, 2007: 282). Hâlbuki nefsini bilmek isteyen ve Rabbinin nurlarını görmek isteyen kimsenin bedenî kuvvetlerle alakasını kesmesi, cismanî hislerle kayıtlı olmaktan kurtulması gerekir ki, bu da nefsinin ibadete verip riyazetle cismini hafifletmesi ile olur (Gümüşhanevî, 2007: 264).

Gümüşhanevî'ye göre kalbin hakikatine teveccüh arttıkça, Rabbin marifeti hâsıl olur ve nefsi bilmekle de marifet-i ilahiye artar. Ebu Yezid Bistamî'nin de dediği gibi: *"Sâlikin Allah Teâlâ'ya yolu kendi nefsidir."* Yolun konakları da nefsinin hallerini bilmektir. Zira Hak yolcularının seferleri, nefislerine karşı muzaffer olmakla biter. Nefislerine karşı muzaffer olduklarında vuslata ermişlerdir (Gümüşhanevî, 2007: 233). Hakke'l-yakîn bilgisi nefsin bilinmesi ile elde edilen bilgidir. Nefsi bilmek de, örtüyü kaldıracak nuranî bir doğuş ile olur. Bu doğuş ise ancak bir takım çabalar sonucunda ruhun arınması ve nefsin temizlenmesi ile gerçekleşir. Bu hususta Allah Teâlâ, *"Bizim uğrumuzda gayret gösterip mücâhede edenlere elbette muvaffakiyet yollarımızı gösteririz..."* (29. Ankebût: 69) buyurmuştur. Dolayısıyla Hak yolcusunun, manevî gelişim sürecinde nefis ile mücâhede etmeksizin kâmil bir seviyeye gelmesi ve Allah'a ulaşması mümkün değildir.

Sonuç

Birçok İslâmî disiplinin kapsamına giren nefis ve ruh kavramları, sûfiler tarafından da oldukça önemsenmiş ve hakkında çok çeşitli yorumlar yapılmıştır. Bu sûfilerden Ahmed Ziyâüddin Gümüşhanevî, tasavvufî eseri *'Câmiu'l-Usûl'*de, ruh ve nefsin mahiyeti hususunda dikkat çekici bilgiler vermiştir. Özellikle de bunları değişik şekillerde tasnif ederek her birinin özelliklerini yorumlamıştır.

Gümüşhanevî, öncesindeki birçok sûfî gibi, bireyin manevî gelişiminde tevbeden sonra ruhun tasfiyesi ve nefis mücâhedesinin önemi üzerinde durmuştur. Zira ona göre, kâmil bir insan olmada ve Allah'a vuslata, nefis ile mücadele içerisinde olan ruhun galibiyeti ve terakkisine ihtiyaç vardır.

Sûfilerin genelinde olduğu gibi, Gümüşhanevî'nin düşünce sisteminde de ruh, bedene konmuş bir latife olup güzel huyların merkezi olduğu gibi; nefis de beden kalıbına konmuş bir latife olup, kötü huyların yeridir. Ona göre nefis ve ruhun misali, latif cisimlerden melek ve şeytanın durumuna benzer. Bundan dolayı nefsin hevasına uygun hareket etmek, şeytana itaat demektir. Oysa nefsin hevasına mücâhede ile muhalefet etmek gerekir.

Gümüşhanevî'ye göre, Hakk'a ulaşmanın hedeflendiği tasavvuf yolunda, kişiye özel mücâhede yöntemleri vardır. Hak yolcusunun manevi kuvvet ve zayıflığına göre, bu mücâhedenin şekli değişebilir. Ayrıca mücâhededede zaman ve hale göre hangisinin daha zor olacağı da tayin edilmelidir. Bu tayinde tercih yetkisi şeyhe ait olup kişinin nefsinin bırakılamaz. Şeyhi, onun için en uygun metodu seçerek manevî gelişimini sağlar.

Gümüşhanevî'ye göre, Hak yolcusunun ruhunu saflaştırması, nefsinin temizlemesi, ruhunu istila eden hayvanî lezzetlerden, nefsinin galip olan cismanî şehvetlerden ve zatındaki muhtelif kötülüklerden arınması kolay değildir. Bundan dolayı ciddi bir riyazat ve mücâhede sürecinden geçmesi gerekir. Ancak bu şekilde hareket eden Hak yolcusu, ruhuna ve nefsinin hâkim olur. Böylece bütün zulmanî kuvvetler ve cismanî hislerin hükmü altına girmekten kurtulur.

Gümüşhanevî, nefsin tezkiye ve ruhun tasfiye yollarından birisinin de zikir olduğu görüşündedir. Çünkü ona göre zikir ve mücadelelerle ruh, ilahî şimşeklerin inmesine ve nurların hatıralarının zuhuruna hazırlanmış olur. Ayrıca göğüsteki şüpheler giderek, kalbe sekine ve doyumluluk gelir.

Birçok sûfî gibi Gümüşhanevî de, nefis mücâhedesinde nefsi tanımanın önemine değinmiştir. Ona göre nefsi bilmek, her insan için farzdır. Zira Rabbi bilmek nefsi bilmeye bağlıdır. Bu durumda nefsinin bilmeyen de Rabbinin bilmemiş olur. Rabbinin bilmeyen ise Ona kul olamaz. Rabbe kulluk ise farz-ı ayndır. Kalbin hakikatine teveccüh arttıkça, Rabbin marifeti hâsıl olur ve nefsi bilmekle de marifet-i ilahiye artar. Nefsinin bilmek ve Rabbinin nurlarını görmek isteyen kimsenin bedenî kuvvetlerle alakasını kesmesi ve cismanî hislerle kayıtlı olmaktan kurtulması gerekir.

KAYNAKÇA

- ACLÜNÎ, İsmail İbn Muhammed el-Cerrâhî (t.y.). *Keşfü'l-hafâ ve müzîlî'l-ilbâs*, Beyrut: Müessesetü Menâhili'l-İrfân; Dımaşk: Mektebetü'l-gazâlî, c. II.
- AHMED B. HANBEL, Ebû Abdullah Ahmed b. Muhammed, (1998). *el-Müsned*, Riyad: Beytü'l-efkâr ed-devliyye.
- ALİYYÜ'L-KÂRÎ, Nuruddin Ali b. Muhammed (t.y.). *el-Esrâru'l-merfûa fi'l-ahbâri'l-mevdûa*, tahk. Muhammed es-Sabbâğ, Beyrut: Müessesetü'r-risâle.
- AŞKAR, Mustafa (1998). *Niyazi-i Mısri ve Tasavvuf Anlayışı*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- ATTAR, Feridüddin (1984). *Tezkiretü'l-evliyâ*, ter. Süleyman Uludağ, Bursa: İlim ve Kültür Yayınları.
- CEVHERÎ, İsmail b. Hammad (1984). *es-Sihah*, tahk. Ahmed Abdulgafur Attar, Beyrut: Daru'l-ilm li'l-melayin, c. III.
- GAZALÎ, Ebû Hâmid Muhammed (t.y.). *İhyâu ulûmi'd-dîn*, Kâhire: Dâru's-sa'b, c. VIII.
- GÜMÜŞHANEVÎ, Ahmed en-Nakşibendî el-Hâlidî (2007). *Câmiu'l-usûl ve Eki*, ter. Hüsameddin Fadiloğlu, İstanbul: Milsan Basın Sanayi.
- GÜMÜŞHANEVÎ, Ahmed en-Nakşibendî el-Hâlidî (2005). *Câmiu'l-usûl (Veliler ve Tarikatlarda Usûl)*, ter. Rahmi Serin, İstanbul: Pamuk Yayıncılık.
- GÜMÜŞHANEVÎ, Ahmed en-Nakşibendî el-Hâlidî (h.1285). *Ruhu'l-ârifin ve reşâdü't-tâlibîn*, İstanbul: y.y.
- GÜNDÜZ, İrfan (1984). *Gümüshânevî, Ahmed Ziyâüddîn Hayatı- Eserleri- Tarikat Anlayışı ve Hâlidîyye Tarikatı*, İstanbul: Seha Neşriyat.
- GÜNDÜZ, İrfan (1996). "Gümüshânevî, Ahmed Ziyâüddîn", *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, c. XIV, s. 276- 277.
- GÜNDÜZ, İrfan (2013). *Gümüshânevî Ahmed Ziyâüddîn Hayatı- Eserleri- Tarikat Anlayışı ve Hâlidîyye Tarikatı*, İstanbul: Seçil Ofset.
- FERÂHİDÎ, Halil b. Ahmed (2003). *Kitabü'l-Ayn*, Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, c. II.
- FÎRUZÂBÂDÎ, Mecdüddin Muhammed b. Yakup (2008). *Kâmûsu'l-Muhît*, Kâhire: Daru'l-Hadis.
- HUCVİRÎ, Ali b. Osman Cüllâbî (2010). *Keşfü'l-mahcûb*, ter. Süleyman Uludağ, İstanbul: Dergâh Yayınları.
- İBN MANZUR, Ebü'l-Fazl Muhammed b. Mükerrrem (t.y.). *Lisânü'l-arab*, tahk. Abdullah Ali el-Kebir, Muhammed Ahmed Haseballah, Hâşim Muhammed eş-Şazeli, Kahire: y.y., c. III, VI.
- KÂŞÂNÎ, Abdurrezzak Kemalüddin b. Ebi'l-Ganâim (2004). *Letâifu'l-a'lâm (Tasavvuf Sözlüğü)*, ter. Ekrem Demirli, İstanbul: İz Yayıncılık.
- KUŞEYRÎ, Abdülkerim (1989). *er-Risâletü'l-kuşeyriyye*, tahk. Abdülhalim Mahmud, Mahmud b. eş-Şerif, Kahire: Dâru's-sa'b.
- MUHASİBÎ, Ebû Abdullah el-Hâris b. Esed (t.y.). *er-Riâye li-hukûkillah*, tahk. Abdulkâdir Ahmed Atâ, Beyrut: ed-Dâru'l-kütübî'l-İlmiyye.
- MÜNÂVÎ, Abdurraûf (1972). *Feyzü'l-kadîr şerhu câmi's-sağîr*, Beyrut: Dâru'l-ma'rife, c. IV.
- SAHAVÎ, Şemsüddin Ebu'l-Hayr Muhammed (1965). *el-Mekâsîdü'l-hasene*, talik: Abdullah Muhammed es-Siddîk, Bağdat: Mektebetü'l-müsennâ.
- TİRMİZÎ, Muhammed b. İsa b. Sevre (t.y.). *Sünenü't-tirmizî*, Riyad: Mektebetü'l-meârif.
- ULUDAĞ, Süleyman, (2006). "Mücâhede", *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay., c. XXXI, s. 440- 441.
- ZEBİDÎ, Muhammed Murtazâ el-Hüseynî (1976). *Tâcu'l-arûs min cevâhiri'l-kâmûs*, Kuveyt: et-Türâsü'l-arabî, c. XVI.
- ZERKEŞÎ, Bedrüddin Ebû Abdullah Muhammed (t.y.). *et-Tezkiretü fi'l-ehâdisi'l-müştehirâ*, tahk. Mustafa Abdülkâdir Atâ, Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye.